

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Головко Б.Ю.,
адвокат, здобувач вищої освіти
третього освітньо-наукового рівня
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0008-2528-6128

Головко Б.Ю. Європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні.

У статті досліджуються європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні, з акцентом на відповідність положень статті 303 Кримінального процесуального кодексу України стандартам Європейського суду з прав людини. В умовах реформування української правової системи з метою інтеграції до європейської спільноти, проблема забезпечення ефективного судового контролю є надзвичайно актуальною. У статті запропоновано під європейськими стандартами судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні розглядати сукупність правових норм, принципів і гарантій, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, які забезпечують ефективний, справедливий і законний судовий розгляд та контроль за діями, рішеннями або бездіяльністю органів досудового слідства з метою захисту прав та свобод особи.

Виділено групи європейських стандартів в кримінальному провадженні: по-перше, стандарти, які стосуються законності затримання та тримання під вартою, по-друге, стандарти, що стосуються обґрунтованості підозри, по-третє, стандарти ефективності досудового розслідування, по-четверте, стандарти доступу до правосуддя в кримінальному провадженні. Встановлено, що частиною стандарту доступу до правосуддя є стандарт ефективності судового контролю.

Доведено, що стандарт ефективності судового контролю на етапі досудового розслідування є важливим елементом доступу до правосуддя, оскільки забезпечує: захист прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні, прозорість і підзвітність процесу, запобігання порушенням прав людини, оскарження процесуальних рішень.

Зроблено висновок, що, хоча стаття 303 КПК України надає інструменти для судового контролю, існуючі механізми не завжди відповідають європейським стандартам через проблеми доступу до правосуддя та оперативності судового розгляду. Необхідність імплементації міжнародних стандартів полягає в забезпеченні ефективного захисту прав і свобод громадян та зміцненні довіри до судової системи України. У роботі підкреслюється, що подальша адаптація національного законодавства до європейських вимог сприятиме підвищенню ефективності судового контролю на етапі досудового розслідування.

Ключові слова: європейські стандарти, судовий контроль, досудове розслідування, кримінальне провадження, Європейський суд з прав людини.

Holovko B.Yu. European standards of judicial control at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings.

The article examines the European standards for the judicial control at the stage of pretrial investigation in criminal proceedings, with an emphasis on the compliance of the provisions of Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the standards of the European Court of Human Rights. In the conditions of reforming the Ukrainian legal system with the aim of integration into the European

community, the problem of ensuring effective judicial control is extremely urgent. It is proposed under the European standards of judicial control at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings to consider a set of legal norms, principles and guarantees enshrined in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and precedent practice of the European Court of Human Rights, which ensure an effective, fair and legal judicial review and control over the actions, decisions or inaction of pre-trial investigation bodies for the purpose of protecting the rights and freedoms of a person.

Groups of European standards in criminal proceedings are highlighted: firstly, standards relating to the legality of detention and detention, secondly, standards relating to the reasonableness of suspicion, thirdly, standards of effectiveness of pre-trial investigation, fourthly, standards of access to justice in criminal proceedings. It has been established that part of the standard of access to justice is the standard of effectiveness of judicial control.

It has been proven that the standard of effectiveness of judicial control at the stage of pre-trial investigation is, in our opinion, an important element of access to justice, as it ensures: protection of the rights of individuals at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings, transparency and accountability of the process, prevention of human rights violations, appeal of procedural decisions .

It was concluded that although Article 303 of the Criminal Procedure Code of Ukraine provides tools for judicial control, the existing mechanisms do not always meet European standards due to problems of access to justice and speed of trial. The need to implement international standards is to ensure effective protection of the rights and freedoms of citizens and to strengthen trust in the judicial system of Ukraine. The work emphasizes that further adaptation of national legislation to European requirements will contribute to increasing the effectiveness of judicial control at the pre-trial investigation stage.

Key words: European standards, judicial control, pre-trial investigation, criminal proceedings, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Кримінальне правосуддя на етапі досудового розслідування стикається з численними викликами, пов'язаними з ефективністю судового контролю над діями та рішеннями органів досудового розслідування. Зокрема, питання, що підлягають оскарженню відповідно до статті 303 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), вимагають особливої уваги з точки зору європейських стандартів, закріплених у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Необхідність узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема стандартами ЄСПЛ, ставить перед українськими науковцями та практиками завдання вдосконалення механізмів судового контролю.

Проблема полягає в тому, що, незважаючи на те, що стаття 303 КПК України передбачає можливість оскарження рішень, дій та бездіяльності органів досудового розслідування, на практиці ці механізми часто не відповідають вимогам ефективності та доступності. Це призводить до порушень прав осіб, що залучені до кримінального процесу, і підвищує необхідність імплементації європейських стандартів судового контролю.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз європейських стандартів судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Європейські стандарти судового контролю були предметом дослідження таких науковців як Ю.І. Матат, П.А. Рудик, Д.В. Сімінович, О.М. Федорів, О.Г. Яновська та інші. Попри наявність окремих ґрунтовних робіт, відчувається нестача комплексних досліджень, що системно поєднували б європейські стандарти судового контролю та їх практичну імплементацію в Україні на етапі досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи тему, перш за все, визначимо поняття «європейські стандарти судового контролю». У науковій літературі існує плуралізм думок з цього приводу. Для прикладу, П.А. Рудик визначає європейські правові стандарти у сфері правосуддя як «типові норми і принципи, котрі закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи і котрих мають дотримуватися всі їхні держави-члени» [5, с. 78]. Таким чином, автор включає до поняття «європейські стандарти» правотворчу та правозастосовну діяльність у сфері правосуддя і Європейського Союзу і Ради Європи. Більш вузьке тлумачення в цьому контексті надає Д.В. Сімінович, який у своєму дисертаційному дослідженні під європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі пропонує розглядати «положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини

та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти) і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства» [6, с. 15]. В свою чергу, О.М. Федорів на основі аналізу різних дефініцій виділяє основні (спільні) критерії (ознаки), які закладаються в основу визначень, а саме: «наявність правила; джерело, у якому міститься стандарт; характер (обов'язковий або рекомендаційний; мінімальний характер; вплив на законодавство держави; наслідки недотримання/порушень; потреба в імплементації» [7, с. 67].

Виходячи з цих ключових положень пропонуємо під європейськими стандартами судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні розглядати сукупність правових норм, принципів і гарантій, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, які забезпечують ефективний, справедливий і законний судовий розгляд та контроль за діями, рішеннями або бездіяльністю органів досудового слідства з метою захисту прав та свобод особи.

Аналіз наукових публікацій, дозволяє виділити певні групи європейських стандартів в кримінальному провадженні. До таких ми пропонуємо віднести:

по-перше, стандарти, які стосуються законності затримання та тримання під вартою. Основною метою статті 5 є запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі. Право на свободу та особисту недоторканість має першочергове значення в «демократичному суспільстві» у значенні, наданому Конвенцією. В практиці Суду можна виділити три основні напрямки мотивування: вичерпний характер винятків, які слід тлумачити вузько і які не допускають наведення широкого спектру обґрунтувань в межах інших положень (зокрема, статті 8-11 Конвенції); неодноразовий наголос на законності тримання під вартою, що передбачає дотримання як процесуальних норм, так і норм матеріального права, та неухильного дотримання принципу верховенства права; та важливість невідкладного або оперативного судового контролю (відповідно до положень частини 3 та 4 статті 5) [4, с. 42].

По-друге, стандарти, що стосуються обґрунтованості підозри. «Обґрунтована підозра» у вчиненні кримінального правопорушення передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача, що відповідна особа могла вчинити злочин. Термін «обґрунтованість» також означає поріг, який повинна подолати підозра, щоб переконати об'єктивного спостерігача в тому, що факти, які є предметом обвинувачення, ймовірно, мали місце [4, с. 45].

По-третє, стандарти ефективності досудового розслідування. У своїй дисертаційній роботі О.М. Федорів виділяє загальні стандарти ефективності досудового розслідування (незалежність і неупередженість; належність (адекватна компетентність, адекуасу); ретельність; повнота; оперативність та своєчасність; контроль громадськості (відкритість); залучення та участь потерпілого) та спеціальні (залежно від обставин провадження: урахування вразливості особи, здійснення міжнародного співробітництва у провадженнях із транскордонним елементом) [7, с. 67].

По-четверте, стандарти доступу до правосуддя в кримінальному провадженні. Під доступом до правосуддя, згідно зі стандартами ЄСПЛ, розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права [1, с. 20].

На наше переконання, частиною стандарту доступу до правосуддя є стандарт ефективності судового контролю. Судовий контроль передбачений принципом верховенства права, «одним з основоположних принципів демократичного суспільства..., про який прямо говориться у преамбулі до Конвенції» і «на якому ґрунтується вся Конвенція». Судовий контроль служить ефективною гарантією захисту від можливого неналежного поведіння, ризик якого є максимальним на початковому етапі затримання, а також від зловживання повноваженнями, покладеними на співробітників правоохоронних органів або інших органів влади, які повинні здійснюватися суворо в обмежених цілях і виключно відповідно до встановленого порядку [3, с. 13-14].

Як влучно підкреслює О.Г. Яновська, що право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав та свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і з боку інших осіб, що беруть участь в ньому [8, с. 12].

Стаття 13 ЄКПЛ гарантує кожному право на ефективний засіб правового захисту у випадку порушення його прав. Це означає, що особа повинна мати можливість оскаржувати рішення або

дії органів досудового розслідування, які порушують її права, до незалежного суду. ЄСПЛ визначає, що ефективний засіб правового захисту повинен бути не просто формальним, а таким, який здатен реально виправити порушене право або відшкодувати завдані збитки.

Для прикладу, у сфері заходів таємного спостереження, коли зловживання потенційно настільки легкі в окремих випадках і можуть мати такі шкідливі наслідки для демократичного суспільства в цілому, в принципі бажано довірити наглядовий контроль судді, судовий контроль пропонує найкращі гарантії незалежності, неупередженості та належної процедури [3, с. 53]. У справі «Меріт проти України» (2004 рік) ЄСПЛ розглядав порушення права на ефективний засіб правового захисту і оскарження затримання та інших дій слідчих органів, зокрема бездіяльності в процесі розслідування. ЄСПЛ зазначив, що національне законодавство забезпечує судовий контроль за діями органів слідства. Проте необхідно з'ясувати, чи цей контроль міг бути ефективно здійснений у справі відразу і чи був він доступним, а не просто теоретичним чи ілюзорним на момент подання заяви. Зокрема, необхідно встановити, чи засоби правового захисту надали обґрунтовані перспективи успіху стосовно скарги заявника на підставі Конвенції щодо необґрунтованої тривалості провадження [2].

В. Манукян підкреслює, що попри субсидіарний характер статті 13, вона є дуже важливою для ефективної реалізації положень Європейської конвенції про захист прав людини. Зрештою, саме система національних засобів правового захисту покликана забезпечити дотримання прав і свобод, гарантованих у цьому документі. Що ефективнішими є ці національні засоби, то менш необхідно звертання до ЄСПЛ.

Подальшого узгодження потребує національне законодавство та правозастосовної практики з вимогами ЄСПЛ, що дозволить забезпечити належний рівень судового контролю на етапі досудового розслідування. Це, зокрема, удосконалення законодавчих норм, та посилення судової практики, яка повинна орієнтуватися на європейські стандарти справедливого судового розгляду. Тільки таким чином можна досягти підвищення ефективності судового контролю і захисту прав людини у кримінальному провадженні.

Стандарт ефективності судового контролю на етапі досудового розслідування, на наше переконання, є важливим елементом доступу до правосуддя, оскільки забезпечує:

- захист прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні. Судовий контроль дозволяє ефективно оскаржувати дії, рішення чи бездіяльність слідчих, дізнавачів або прокурорів, що впливають на права підозрюваних, потерпілих або інших учасників процесу. Це є частиною гарантії права на правовий захист і доступ до правосуддя.

- прозорість і підзвітність процесу. Ефективний судовий контроль забезпечує прозорість процесу досудового розслідування та запобігає свавільним діям з боку органів правопорядку. Це сприяє забезпеченню справедливого правосуддя та підтримці довіри до судової системи, що є критичним аспектом доступу до правосуддя.

- запобігання порушенням прав людини. Ефективність судового контролю гарантує, що особа має реальну можливість захистити свої права у випадку затримання, арешту, конфіскації майна чи інших обмежувальних заходів на етапі досудового розслідування. Це важливий механізм для забезпечення права на свободу, справедливий процес і дотримання інших стандартів Європейської конвенції про захист прав людини.

- оскарження процесуальних рішень. Судовий контроль надає можливість оскаржувати процесуальні рішення, які можуть вплинути на хід кримінального провадження, такі як закриття справи, порушення строків досудового розслідування, відмову у визнанні потерпілим або відмову у проведенні слідчих дій.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки щодо європейських стандартів судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні. По-перше, впровадження цих стандартів, закріплених у Конвенції про захист прав людини та практиці ЄСПЛ, є критично важливим для забезпечення ефективного та справедливого кримінального провадження. Вони спрямовані на запобігання свавільним рішенням і діям органів досудового розслідування, що сприяє захисту прав особи на свободу, справедливий процес і доступ до правосуддя.

По-друге, запропоновано під європейськими стандартами судового контролю на етапі досудового розслідування у кримінальному провадженні розглядати сукупність правових норм, принципів і гарантій, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, які забезпечують ефективний, справедливий і законний судовий розгляд та контроль за діями, рішеннями або бездіяльністю органів досудового слідства з метою захисту прав та свобод особи.

По-третє, судовий контроль як елемент гарантії доступу до правосуддя має стати надійним інструментом для попередження порушень прав людини в контексті кримінального провадження, особливо на стадії досудового розслідування. Це вимагає подальшого узгодження національних правових норм із вимогами ЄСПЛ, що дозволить зміцнити довіру до судової системи та підвищити рівень захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матат Ю.І. Право на доступ до суду: європейська традиція та проблеми забезпечення в Україні. *Національний юридичний журнал*. 2017. DECEMBRIE. С. 19–23. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/4.pdf (дата доступу: 14.10.2024 року).
2. Меріт проти України: рішення ЄСПЛ (заява № 66561/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата доступу: 12.10.2024 року).
3. Посібник зі статті 13 Європейської конвенції з прав людини (оновлено 28 лютого 2023 року) URL: www.echr.coe.int (дата доступу: 14.10.2024 року).
4. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини (оновлено 31 грудня 2019 року). URL: www.echr.coe.int (дата доступу: 12.10.2024 року).
5. Рудик П.А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. № 4. С. 74–80.
6. Сімінович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. Харків, 2011. 19 с.
7. Федорів О.М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дисерация. Львів, 2023. 240 с.
8. Яновська О.Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12–17.